



**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ
РИЛСКИ”- БЛАГОЕВГРАД
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ФИНАНСИ И ОТЧЕТНОСТ”**

КАЛИНА ЛАЗАРОВА ДУРОВА

**ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ФОНДОВЕТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ
ВЪРХУ ИКОНОМИКИТЕ НА НОВИТЕ СТРАНИ-ЧЛЕНКИ ОТ
ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ – 3.8. ИКОНОМИКА
ДОКТОРСКА ПРОГРАМА – ФИНАНСИ, ПАРИЧНО ОБРЪЩЕНИЕ,
КРЕДИТ И ЗАСТРАХОВКА**

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ДОЦ. Д-Р ДЕСИСЛАВА ГЕОРГИЕВА СТОИЛОВА**

**БЛАГОЕВГРАД
2019 Г.**

Дисертационният труд се състои от увод, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература (147 източника, от които 33 на български и 114 на английски език, както и 20 интернет източника), приложение и декларация за оригиналност. Общият обем на разработката е 187 стандартни страници. В основният текст са включени 80 таблици и 14 фигури. Използваната литература обхваща общо 167 източника. В приложението е поместена една таблица.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на изследваната тема

Икономическите различия в Европейския съюз (ЕС) са значителни и имат важни икономически и социални последици. Те намират израз в различни равнища на показатели като заетост, безработица, темп на икономически растеж, покупателна способност, неравенство (икономическо и социално) и в крайна сметка в различно ниво на жизнения стандарт и качеството на живота в отделните държави и региони.

Икономическите различия в ЕС са големи както между отделните държави (например между „старите“ и „новите“ страни-членки), така и между отделните региони. Присъединяването на тринадесет нови страни-членки към ЕС с по-нисък жизнен стандарт от старите през 2004, 2007 и 2013 година значително задълбочи икономическите различия както между държавите, така и между регионите в Съюза. Тяхното постепенно намаляване и преодоляване в дългосрочен период са важни от икономическа, социална и морална гледна точка.

Кохезионната (Регионалната) политика на ЕС е инструмент за смекчаването на тези различия и за постигането на по-балансирано развитие, икономическо и социално сближаване в рамките на Съюза. Изследването на ефектите на Кохезионната политика (КП) върху икономиките на новите страни-членки (НСЧ) е важен и актуален проблем, тъй като НСЧ са основният получател на кохезионни средства и тяхното разходване е насочено предимно към намаляване на междурегионалните различия в НСЧ и към постигането на икономическо и социално сближаване между новите и старите страни-членки.

Анализът на въздействието на еврофондовете на ЕС върху икономиките на НСЧ е важен, тъй като може да даде отговор на два важни въпроса: първо, дали КП на ЕС е ефективна (постига целите си) и второ, какви промени следва да бъдат внесени в нея, за да се повиши нейната ефективност. Този анализ се усложнява от редица вътрешни и външни за ЕС обстоятелства – глобалната икономическа и финансова криза, преминала в дългова криза в Еврозоната и довела до дивергенция между страните и регионите в ЕС; нестабилността в Северна Африка и Близкия Изток, предизвикала засилен миграционен натиск върху ЕС; влошените отношения на ЕС с Русия, довели до

икономически и търговски санкции и поставили под въпрос енергийната сигурност на Съюза; напрежението в отношенията между ЕС и Турция; противоречията между старите и новите страни-членки по редица важни въпроси, като мигрантската криза, бъдещето на Икономическия и паричен съюз, предстоящото излизане на Великобритания от ЕС и други.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване е политиката на Европейския съюз за намаляване на икономическите различия (т.нар. Регионална или Кохезионна политика).

Предмет на изследване са ефективността¹ и ефикасността² на Кохезионната политика (КП). Ефективността е третирана чрез преглед на развитието на различията между държавите и регионите в ЕС, който показва доколко КП постига основната си цел – намаляване на тези различия. Ефикасността е засегната чрез анализ на въздействието на структурните фондове на ЕС върху икономиките на единадесет страни-членки от Централна и Източна Европа (като група) и върху България (в частност), тъй като при този анализ се измерва въздействието на единица усвоени средства върху конкретни икономически показатели.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да се направят теоретична характеристика и емпирична оценка на въздействието на Регионалната (Кохезионната) политика на ЕС върху икономиките на НСЧ-11³ (Естония, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения, Унгария, Чехия, България, Румъния и Хърватия). Целта на дисертацията е постигната чрез изпълнението на следните **задачи**:

¹ В настоящия дисертационен труд под ефективност на КП се разбира дали тя успява да постигне основната си цел – намаляване на икономическите различия между държавите и регионите в ЕС.

² Ефикасността на КП се определя като въздействие на усвоените средства върху икономическите показатели на кохезионните страни и региони.

³ Анализът в настоящия дисертационен труд се фокусира върху НСЧ-11 поради сходствата им на нововъзникващи пазари, които трябваше да извървят прехода от централна планова към пазарна икономика. Малта и Кипър са изключени от анализа, тъй като са малки островни икономики, на които не се е налагало да извършат подобен преход.

- Изследване на икономическите различия в ЕС, на политиката на Съюза за тяхното преодоляване, на нейната историческа еволюция и предизвикателствата пред бъдещото ѝ развитие (глава първа);
- Преглед и систематизация на теоретичните и емпирични проучвания за ефектите на Кохезионната политика (глава втора);
- Анализ на управлението и усвояването на фондовете на Европейския съюз в НСЧ-11 през периода 2007-2015 г. (глави втора и трета);
- Емпирично изследване на въздействието на фондовете на Европейския съюз върху краткосрочния икономически растеж, нормата на заетост, нормата на безработица и дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10⁴ (глава втора);
- Емпиричен анализ на краткосрочните ефекти на фондовете на Европейския съюз върху икономическия растеж, нормата на заетост, нормата на безработица и жизнения стандарт в България (глава трета);
- Емпирична оценка на въздействието на усвояемостта на еврофондовете върху естествената норма на безработица, нормата на трайна безработица и потенциалния БВП на България (глава трета);
- Формулиране на препоръки за максимизиране на ползата от еврофондовете за икономиките на страните от Централна и Източна Европа и на България (глава втора, глава трета и заключението).

4. Методология на изследването

В дисертационния труд са използвани **методите** теоретично обобщаване, сравнителен анализ, дескриптивен анализ, регресионен анализ на панелни данни и времеви редове по метода на най-малките квадрати (МНК).

⁴ Хърватия е изключена от анализа, тъй като се присъединява към ЕС през 2013 г., а емпиричното изследване в глава втора е за периода 2007-2015 г.

5. Ограничителни условия на изследването

Ограничителните условия в настоящото изследване биват три вида – териториални, времеви и други.

Териториалните ограничения са свързани с пространствения обхват на дисертационния труд. В глави втора и трета, анализът на управлението и усвояването на фондовете на ЕС обхваща НСЧ-11 (Естония, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения, Унгария, Чехия, България, Румъния и Хърватия), поради сходствата им на нововъзникващи пазари, преминали прехода от централна планова към пазарна икономика. Малта и Кипър са изключени от анализа, тъй като са малки островни икономики, които не са извършили подобен преход. В глава втора, обхватът на емпиричното изследване е ограничен до НСЧ-10 като група (Естония, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения, Унгария, Чехия, България и Румъния). Хърватия е изключена от анализа, тъй като се присъединява към ЕС сравнително по-късно от останалите НСЧ – през 2013 г., а изследването обхваща периода 2007-2015 г. В глава трета изследването е ограничено до територията на България.

Времевите ограничения са свързани с анализираните в дисертационния труд периоди. В глава първа са проследени динамиката на различията между държавите и регионите в периода 1995–2017 г. и развитието на КП през програмните периоди 2007-2013 г. и 2014-2020 г. В глава втора е проучено използването на фондовете на Европейския съюз в новите страни-членки от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) през програмните периоди 2007-2013 г. и 2014-2020 г. В емпиричните изследвания на въздействието на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, нормата на заетост, нормата на безработица и бедността в НСЧ-10 в глава втора са използвани годишни данни за периода 2008-2015 г. Периодът на изследване (2008-2015 г.) се различава от програмния период (2007-2013 г.), тъй като реалното изплащане на средства пред програмния период 2007-2013 г. започва през 2008 г. и завършва през 2015 г. В емпиричните анализи в глава трета (на краткосрочните и дългосрочните ефекти на усвоените еврофондове върху икономиката на България) са използвани данни за периода 2010-2015 г. Периодът на изследване в глава трета (2010-2015 г.) не съвпада с програмния период (2007-2013 г.), тъй като реалното изплащане на средства пред програмния период 2007-2013 г. започва през 2008 г. и завършва през 2015 г., но данни за

усвояването на Евросредствата от България са налични от началото на 2010 г.

Другите ограничения на изследването произтичат от малкия размер на извадките в емпиричните анализи, наличието на външни и вътрешни шокове за икономиките на НСЧ-10 и България.

Логично е анализите на въздействието на КП на ЕС върху бедността и жизнения стандарт, извършени в настоящия дисертационен труд, да бъдат придружени от анализ на ефектите на КП върху неравенството в доходите, което се измерва с коефициент на Джини и други показатели. Поради ограничения обем на дисертацията и широкия обхват от проблеми, третиращи в нея, ефектите на КП върху подоходното неравенство ще бъдат обект на бъдещите изследвания на автора.

6. Изследователска теза

Основната **теза** на изследването е, че Кохезионната политика на ЕС еволюира от чисто преразпределителен механизъм, отразяващ предимно националните интереси на държавите-членки, до ефективен общностен инструмент за регионално развитие и за икономическо и социално сближаване.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертационния труд е изградена и систематизирана върху основа на поставените изследователски задачи, при което се върви в следната логическа последователност:

ВЪВЕДЕНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА. ИКОНОМИЧЕСКИТЕ РАЗЛИЧИЯ И КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

- 1.1. Икономическата карта на Европа
- 1.2. Значение на географското разположение на стопанската дейност
- 1.3. Развитие на различията между държавите и регионите в периода 1995–2017 г.
- 1.4. Интеграция, продуктова специализация и локация на икономическата дейност
- 1.5. Регионална (Кохезионна) политика на Европейския съюз
 - 1.5.1. Програмен период 2007-2013 г.
 - 1.5.1.1. Цел „Конвергенция”
 - 1.5.1.2. Цел „Регионална конкурентоспособност и заетост”
 - 1.5.1.3. Цел „Европейско териториално сътрудничество”
 - 1.5.1.4. Структурни фондове
 - 1.5.1.5. Разходни приоритети
 - 1.5.1.6. Водещи принципи
 - 1.5.1.7. Разпределение на средства по политически мотиви
 - 1.5.2. Програмен период 2014-2020 г.
 - 1.5.2.1. Мисия и цели на Кохезионната политика
 - 1.5.2.2. Структурни и инвестиционни фондове
 - 1.5.2.3. Водещи принципи и разходни приоритети на Кохезионната политика
- 1.6. Миналото и бъдещето на Кохезионната политика
 - 1.6.1. Историческа еволюция на Кохезионната политика
 - 1.6.2. Предизвикателства и перспективи пред бъдещото развитие на Кохезионната политика
 - 1.6.3. Нови идеи и решения относно Кохезионната политика на Европейския съюз
- 1.7. Изводи към глава първа

ГЛАВА ВТОРА. ВЛИЯНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ВЪРХУ ИКОНОМИКИТЕ НА НОВИТЕ СТРАНИ-ЧЛЕНКИ ОТ ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА

2.1. Литературен обзор

2.2. Използване на фондовете на Европейския съюз в новите страни-членки от Централна и Източна Европа през периода 2007-2013 г.

2.2.1. Общ преглед

2.2.2. Специфика на фондовете на Европейския съюз по държави

2.3. Използване на фондовете на Европейския съюз в новите страни-членки от Централна и Източна Европа през периода 2014-2020 г.

2.3.1. Общ преглед

2.3.2. Специфика на фондовете на Европейския съюз по държави

2.4. Емпирично изследване на въздействието на фондовете на Европейския съюз върху икономическия растеж, нормата на заетост и нормата на безработица в новите страни-членки от Централна и Източна Европа

2.4.1. Теоретични основи на емпиричното изследване

2.4.2. Методология на емпиричното изследване

2.4.3. Данни, използвани в емпиричното изследване

2.4.4. Резултати от емпиричното изследване

2.4.5. Изводи от емпиричното изследване

2.5. Емпиричен анализ на въздействието на фондовете на Европейския съюз върху бедността в новите страни-членки от Централна и Източна Европа

2.5.1. Теоретични основи на емпиричния анализ

2.5.2. Методология и данни, използвани при емпиричния анализ

2.5.3. Дескриптивна статистика и тестове за стационарност

2.5.4. Резултати от емпиричния анализ

2.6. Изводи към глава втора

ГЛАВА ТРЕТА. ЕФЕКТИ НА ФОНДОВЕТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ

3.1. Емпиричен анализ на краткосрочните ефекти на фондовете на Европейския съюз върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България

3.1.1. Методология на анализа

3.1.2. Данни, използвани в анализа

3.1.3. Резултати от емпиричния анализ

3.1.4.	Изводи от емпиричния анализ	
3.2.	Емпирична оценка на въздействието на усвояемостта на еврофондовете върху естествената норма на безработица и нормата на трайна безработица	
3.2.1.	Допускания и методология на оценката	
3.2.2.	Данни, използвани при оценката	
3.2.3.	Резултати от оценката	
3.2.4.	Изводи от емпиричната оценка	
3.3.	Емпирична оценка на въздействието на усвоените евросредства върху потенциалния БВП на България	
3.3.1.	Допускания и методология на изчисленията	
3.3.1.1.	Оценка на коефициентите за еластичност в производствената функция	
3.3.1.2.	Оценка на капиталовите запаси и на въздействието на еврофондовете върху тях	
3.3.1.3.	Оценка на потенциалната (оптимална) заетост и на въздействието на еврофондовете върху нея	
3.3.1.4.	Оценка на общата факторна производителност и на въздействието на еврофондовете върху нея	
3.3.2.	Резултати и изводи от оценката на въздействието на усвоените еврофондове върху потенциалния БВП на България	
3.4.	Емпиричен анализ на въздействието на фондовете на Европейския съюз върху жизнения стандарт в областите на България	
3.4.1.	Методология и данни на емпиричния анализ	
3.4.2.	Дескриптивна статистика и тестове за стационарност	
3.4.3.	Резултати от емпиричния анализ	
3.5.	Изводи към глава трета	
	ЗАКЛЮЧЕНИЕ	
	СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ	
	ПРИЛОЖЕНИЯ	
	ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ	

III. СИСТЕМАТИЗИРАНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода са обосновани актуалността и значимостта на изследвания проблем. Формулирани са обекта, предмета, основната теза, целта, задачите и методите на изследване в дисертационния труд. Представени са накратко съдържанието на всяка глава и заключението.

ГЛАВА ПЪРВА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ РАЗЛИЧИЯ И КОХЕЗИОННАТА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

В глава първа са изследвани същността и факторите за икономическите различия в Европейския съюз (ЕС). Представени са целите, инструментите, принципите и механизма на функциониране на Регионалната (Кохезионна) политика на ЕС. Проследена е историческата еволюция на Кохезионната политика (КП) и са очертани бъдещите възможности и предизвикателства пред нея.

Изследвано е развитието на различията между държавите и регионите в Европейския съюз (ЕС) за периода 1995–2017 г. Анализирана е връзката между регионалната интеграция, продуктовата специализация и разположението на стопанската дейност. Акцентът при КП е върху програмните периоди 2007-2013 г. и 2014-2020 г.

Анализът на стопанската карта на Европа води до важният извод, че националните граници не са най-добрата аналитична рамка на стопанската активност в Европа. Регионите имат ключово значение за икономическия анализ. Въпреки че е трудно те да бъдат групирани поради многообразието на своите характеристики, те могат да бъдат разделени на централни и периферни.

Авторът счита, че социалните и демографските различия между държавите и регионите се причиняват от икономическите различия между тях, затова съсредоточава своите усилия върху икономическите различия и тяхното смекчаване.

Изследването на динамиката на различията между държавите и регионите в ЕС за периода 1995-2017 г. откроява една позитивна и една негативна тенденция. Позитивната тенденция е сближаването на

доходите на глава от населението между държавите-членки, а отрицателната – нарастването на разликата в дохода на глава от населението между регионите. Основната причина за противоположните тенденции в развитието на доходите на глава от населението между държавите и регионите е различната степен на мобилност на производствените фактори (работната сила е много по-мобилна вътре в националните граници, отколкото извън тях).

Огромното многообразие в равнището на доходите е проблем не само от социална, но и от политическа гледна точка. Огромните различия в доходите по региони подхранват жестоки политически спорове, които могат да затруднят сътрудничеството в различни области на европейската интеграция. Авторът смята, че да се даде на бедните региони надежда, че ще наваксат в изоставането си от богатите, е една от най-важните цели на Регионалната политика на ЕС.

Според редица автори (Baldwin and Wyplosz, 2015; Alcidi et. al., 2018; Ghosh and Faber, 2010; Halmi and Vasary, 2010) недостатъците на бедните региони се простират далеч отвъд ниските доходи. Тези региони се характеризират с високи нива на младежка безработица и на дългосрочна безработица и с по-ниски равнища на инвестиции и образование в сравнение с богатите региони. Проблемите на периферните области на Европа са повече от финансови и спъват тяхното развитие.

При анализа на историческото развитие на Кохезионната политика авторът набляга върху нейните цели, разходни приоритети, водещи принципи и фондове и прави важния извод, че тя еволюира в съответствие с потребностите на конкретния времеви период, външните и вътрешните предизвикателства пред ЕС и баланса на силите и интересите в рамките на Съюза. Могат да бъдат изведени няколко важни тенденции в развитието на КП:

- Еволюция от механизъм за трансфер на средства от по-богати към по-бедни държави и региони към ефективен общностен инструмент за регионално развитие и икономическа и социална кохезия;
- Адресиране на глобални предизвикателства;
- Опростяване чрез въвеждането на единни правила за управление на кохезионните средства.

Естествено продължение на историческата ретроспекция на развитието на КП е погледът към бъдещето – очертаването на предизвикателствата и перспективите пред бъдещото ѝ развитие. Кохезионната политика се изправя пред множество предизвикателства, които трябва да се разглеждат от различен ъгъл и ще доведат до по-нататъшното ѝ развитие. Тези предизвикателства обикновено се доминират от глобални фактори, които често са извън контрола на държавите-членки и на ЕС като цяло, но въздействат върху успеха или провала на дадена политика. По мнението на автора, основните предизвикателства пред КП са:

- Икономически промени;
- Демографски промени и миграция;
- Климатични промени и околна среда;
- Технологични промени;
- Институционални промени;
- Глобализационни и геостратегически рискове.

В много случаи глобалните тенденции имат положително въздействие върху инструментите на Кохезионната политика. Съществуват случаи, когато глобалните тенденции отслабват кохезионните интервенции или напълно неутрализират техния ефект.

Авторът застъпва позицията, че Кохезионната политика е единственото ефективно политическо средство, което принуждава различните равнища на управление да си сътрудничат. Не само добре работещите институции, но и репрезентативните институции, които вземат предвид мнението и интересите на всички действащи страни, са важни за бъдещото развитие на КП.

Ефективността и ефикасността на публичните администрации на национално, регионално и местно равнище имат значителен ефект върху икономическото развитие и създаването на работни места и по този начин върху засилването на социалната, икономическата и териториалната кохезия. Ролята на различните действащи страни в постигането на целите на Кохезионната политика, както и начините за вземане на решение и участие на обществото влияят върху резултатите и върху социалната, икономическата и териториалната кохезия (European Committee of the Regions, 2015b).

По мнението на автора, за успешното функциониране на КП в бъдеще е ключово успешното съчетаване на стратегическите

документи на Съюза (като Стратегията „Европа 2020“) с националните стратегии, формирани от вътрешни политики.

Изводи към глава първа

Икономическата активност в Европа е силно концентрирана географски както по държави, така и вътре в отделните държави. Населението, разположено в централните региони, се радва на по-високи доходи и на по-ниски нива на безработица. Докато неравенството в доходите между отделните държави намалява в процеса на европейска интеграция, географското разпределение на икономическата дейност вътре в страните-членки става все по-концентрирано.

Що се отнася до специализацията, европейската интеграция се придружава от скромна релокация на отрасли между отделните държави, поне в случая, когато всички форми на производство се разглеждат заедно. Повечето европейски нации стават все по-специализирани в отраслово отношение. На субнационално равнище, нараства концентрацията на производството в пространствено отношение. Наблюдават се тенденции на нарастване на географската дисперсия на производството между отделните държави. Всичко това води до намаляване на различията между страните-членки, но до нарастване на неравенствата между европейските региони, което превръща адекватната и ефективна Регионална (Кохезионна) политика в императив.

Авторът защитава тезата, че КП на ЕС се развива от механизъм за преразпределение на средства от богатите страни-членки към бедните страни и региони до мощен инструмент за регионално развитие, с потенциал за насочване на ресурсите към постигане на целите на ЕС. Осъществяването на КП води до подобряване на административните практики и култура в ЕС и е насочено към подкрепа на националните усилия за сближаване, като интелигентните стратегии за специализация и иновация.

Бъдещето на ЕС като глобален политически и икономически фактор зависи в голяма степен от правилното формулиране и ефективното прилагане на системата от неговите политики, реализирана чрез бюджета на ЕС. Като част от тази система от политики, КП може да допринесе за изпълнението на стратегическите цели на Съюза, заложиени в Стратегията „Европа 2020“ - изграждане на

солидни основи за икономически растеж, създаване на работни места, преодоляване на структурните слабости в икономиката на ЕС и адресиране на глобални предизвикателства, като климатичните промени, недостига на ресурси и застаряването на населението.

ГЛАВА ВТОРА

ВЛИЯНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ВЪРХУ ИКОНОМИКИТЕ НА НОВИТЕ СТРАНИ-ЧЛЕНКИ ОТ ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА

В глава втора са прегледани и систематизирани теоретичните и емпирични проучвания за ефектите на Кохезионната политика. Анализирани са управлението и усвояването на фондовете на Европейския съюз в страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) през периода 2007-2015 г. Емпирично е изследвано въздействието на фондовете на Европейския съюз върху краткосрочния икономически растеж, заетостта, безработицата и бедността в новите страни-членки (НСЧ).

В литературния обзор, авторът е групирал прегледаните литературни източници по важни критерии - методи на изследване, териториален обхват, времеви обхват, изводи и препоръки и други.

Според методите на изследване разгледаните литературни източници могат да бъдат обособени в две големи групи – теоретични изследвания и емпирични изследвания.

Според териториалния обхват, прегледаните литературни източници могат да бъдат разделени на изследвания върху (регионите на) една държава и на проучвания върху (регионите на) множество държави.

По времевия си обхват разгледаните литературни източници могат да се разделят на:

- Теоретичните изследвания, които обхващат периода от подписването на Римския договор (1957 г.) до момента на извършване на изследването;
- Изследванията върху НСЧ за периода 2007-2013 г.;
- Изследванията върху старите страни-членки на ЕС до 2007 г.

Според съдържащите се в тях изводи и препоръки, прегледаните изследвания могат да се разделят няколко групи:

- Проучвания, според които Регионалната политика на ЕС и усвояването на евросредствата от държавите-членки са ефективни

и ефикасни, постигат своите цели и поради тази причина не съществува нужда от внасяне на значителни промени в тях.

- Анализи, според които Регионалната политика на ЕС и усвояването на евросредствата от държавите-членки са неефективни и неефикасни и трябва да бъдат съществено реформирани.
- Изследвания, според които Регионалната политика на ЕС има положителен ефект върху регионалните различия и този ефект може да бъде засилен чрез внасяне на умерени модификации в нея.

При прегледа и систематизацията на литературата, авторът достига до важния извод, че в икономическата литература не съществува консенсус по въпроса за ефективността и ефикасността на Регионалната (Кохезионната) политика на ЕС. Срещат се различни мнения – от хвалебствия за силното влияние на тази политика върху намаляването на регионалните различия до унищожителни критики за неразумно разходване на огромни средства с нулев резултат. Налице са и мнения между двете крайности, според които Регионалната политика на ЕС има умерени положителни въздействия, които могат да бъдат засилени с подходящи реформи.

Анализът на управлението и усвояването на европейските фондове е направен за НСЧ-11 като група (Естония, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения, Унгария, Чехия, България, Румъния и Хърватия) и поотделно за всяка НСЧ-11. По мнението на автора, подобен подход позволява както да се открият общите за всички НСЧ тенденции в усвояването на евросредствата, така и специфичните за всяка страна закономерности.

Анализът на управлението и усвояването на европейските фондове в НСЧ-11 обхваща два програмни периода – 2007-2013 г. и 2014-2020 г., като акцентът е поставен върху коефициентите на договорени, реално изплатени и сертифицирани от Европейската комисия средства. Очертани са силните и слабите страни на НСЧ-11 като група и всяка НСЧ-11 поотделно при управлението и усвояването на фондовете на ЕС. Важен индикатор за реалната ефикасност на управлението на европейските фондове е разликата между договорените средства и изплатените такива. По-малка разлика означава по-добро управление на евросредствата.

Методологията в емпиричното изследване на въздействието на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, нормата на заетост и нормата на безработица в НСЧ-10 е регресионен анализ на панелни данни по метода на най-малките квадрати (МНМК). Оценени са уравненията

$$(2.1) \text{ GDPGR}_{ij} = a_0 + a_1 * \text{GDPGR}_{ij}(-1) + a_2 * \text{EUFAR}_{ij} + a_3 * \text{ESI}_{ij} + a_4 * \text{EUAVGDPGR}_j + a_5 * \text{EUFGDP}_{ij} + u_{ij}$$

$$(2.2) \text{ EMPLR}_{ij} = b_0 + b_1 * \text{EMPLR}_{ij}(-1) + b_2 * \text{EUFAR}_{ij} + b_3 * \text{ESI}_{ij} + a_4 * \text{EUAVGDPGR}_j + a_5 * \text{EUFGDP}_{ij} + u_{ij}$$

$$(2.3) \text{ UNEMPLR}_{ij} = c_0 + c_1 * \text{UNEMPLR}_{ij}(-1) + c_2 * \text{EUFAR}_{ij} + c_3 * \text{ESI}_{ij} + c_4 * \text{EUAVGDPGR}_j + c_5 * \text{EUFGDP}_{ij} + u_{ij}$$

където: **GDPGR_{ij}** – темп на растеж на реалния БВП в държава **i** през година **j** спрямо предходната година **j-1**; **EMPLR_{ij}** – норма на заетост в държава **i** през година **j**; **UNEMPLR_{ij}** норма на безработица в държава **i** през година **j**; **EUFAR_{ij}** – процент на усвояване на средствата по Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), Кохезионния фонд (КФ) и Европейския социален фонд (ЕСФ) в държава **i** през година **j**; **ESI_{ij}** – индикатор за нагласите на стопанските агенти (Economic Sentiment Indicator) в държава **i** през година **j**; **EUAVGDPGR_j** – среден темп на растеж на реалния БВП в ЕС през година **j**; **EUFGDP_{ij}** – съотношение на усвоените евросредства към реалния БВП в държава **i** през година **j**; **a₀, b₀, c₀**- свободни членове; **a₁, a₂, a₃, a₄, a₅, b₁, b₂, b₃, b₄, b₅, c₁, c₂, c₃, c₄, c₅** - регресионни коефициенти; **u_{ij}** - смущения.

В Уравнения (2.1), (2.2) и (2.3) са включени набор от контролни променливи, за да се отчетат различни ефекти, свързани с международната икономическа среда или с особената ситуация в дадена страна (вж. Таблица 2.41 в дисертацията). Променливата, която представлява интерес в настоящото изследване, е процентът на усвояемост на евросредствата.

Използвани са годишни данни от доклада на KPMG (2016) и Eurostat за периода 2008-2015 г. Периодът на изследване (2008-2015 г.) се различава от програмния период (2007-2013 г.), тъй като реалното изплащане на средства пред програмния период 2007-2013 г. започва през 2008 г. и завършва през 2015 г. В дисертационния труд могат да бъдат открити дескриптивната статистика и тестовите за

стационарност, свързани с настоящия анализ (Таблицы 2.42 и 2.43 в дисертацията).

Резултатите от оценката на Уравнение (2.1) по МНМК са показани в Таблица 2.44.

Таблица 2.44. Оценки на параметрите на Уравнение (2.1) за периода 2008-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	-28.56	6.13	-4.66	0.00
GDPGR(-1)	0.16	0.07	2.19	0.03
EUFAR	0.02	0.10	0.20	0.84
ESI	0.32	0.07	4.68	0.00
EUAVGDPGR	0.73	0.26	2.78	0.00
EUFGDP	-0.67	0.50	-1.35	0.18

Източник: Изготвена от автора

Резултатите от оценката на Уравнение (2.2) по МНМК са показани в Таблица 2.45.

Таблица 2.45. Оценки на параметрите на Уравнение (2.2) за периода 2008-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	-10.13	4.51	-2.25	0.03
EMPLR(-1)	0.83	0.05	17.67	0.00
EUFAR	0.09	0.06	1.44	0.16
ESI	0.23	0.04	6.04	0.00
EUAVGDPGR	-0.28	0.14	-2.01	0.05
EUFGDP	-0.58	0.30	-1.91	0.06

Източник: Изготвена от автора

Резултатите от оценката на Уравнение (2.3) по МНМК са показани в Таблица 2.46.

Таблица 2.46. Оценки на параметрите на Уравнение (2.3) за периода 2008-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	25.43	3.64	6.99	0.00
UNEMPLR(-1)	0.83	0.07	12.46	0.00
EUFAR	-0.13	0.07	-1.81	0.08
ESI	-0.26	0.04	-6.28	0.00
EUAVGDPGR	0.29	0.15	1.97	0.05
EUFGDP	1.05	0.35	2.99	0.00

Източник: Изготвена от автора

Резултатите от изследването за периода 2008-2015 г. показват, че процентът на усвояемост на средствата по ЕФРР, КФ и ЕСФ не оказва статистически значим ефект върху темпа на краткосрочния икономически растеж и нормата на заетост в НСЧ-10, но влияе върху нормата на безработица.

Може да се заключи, че за периода 2008-2015 г. няма статистически доказателства за въздействие на процента на усвояемост на евросредствата върху краткосрочния икономически растеж и заетостта на макроикономическо равнище. Този извод води до следните препоръки:

- НСЧ не трябва да се фокусира единствено върху подобряване на капацитета за усвояване на евросредствата, но и върху преосмисляне на начина на използване на тези средства за стимулиране на икономическия растеж;
- Рисковано е стратегията за икономически растеж да се базира единствено върху инвестиции, финансирани от фондовете на ЕС, без да се осъществяват необходимите структурни реформи за гарантиране на икономическото възстановяване.

Глава втора продължава с емпиричен анализ на въздействието на фондовете на ЕС върху бедността в НСЧ-10. Използваната методология е регресионен анализ на панелни данни по метода на най-малките квадрати (МНМК). Оценено е уравнението:

$$(2.4) \text{ POVERTY}_{ij} = a_0 + a_1 * \text{POVERTY}_{ij}(-1) + a_2 * \text{EUFAR}_{ij} + a_3 * \text{EMPLR}_{ij} + u_{ij}$$

където: **POVERTY_{ij}** – процент от населението в риск от бедност и социално изключване в държава **i** в година **j**; **EUFAR_{ij}** – процент на усвояване на средствата по Европейския фонд за регионално развитие, Кохезионния фонд и Европейския социален фонд в държава **i** през година **j**; **EMPLR_{ij}** – норма на заетост в държава **i** през година **j**; **a₀** - свободен член, **a₁**, **a₂**, **a₃** - регресионни коефициенти, **u_{ij}** – смущения.

При анализа са използвани годишни данни на Евростат за дела от населението в риск от бедност и социално изключване, нормата на заетост и на KPMG за процента на усвояемост по структурните и кохезионните фондове на ЕС. В дисертационния труд могат да бъдат

открити дескриптивната статистика и тестовите за стационарност, свързани с настоящия анализ (Таблицы 2.47 и 2.48).

Резултатите от оценката на Уравнение (2.4) по МНМК са показани в Таблица 2.49.

Таблица 2.49. Оценки на параметрите на Уравнение (2.4)

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	10.42	4.88	2.14	0.04
POVERTY(-1)	0.94	0.02	38.68	0.00
EU FAR	-0.10	0.04	-2.58	0.01
EMPLR	-0.11	0.07	-1.70	0.09

Източник: Изготвена от автора

Резултатите от изследването показват, че намаляването на бедността в НСЧ-10 би могло да се постигне по два начина:

- Чрез подобряване на усвояемостта на фондовете на ЕС (нарастването ѝ с 1% намалява при равни други условия дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 с 0.1%);
- Чрез повишаване на заетостта – нейното нарастване с 1% понижава при равни други условия дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 с 0.11%. Тук полезни могат да се окажат мерките и интервенциите на пазара на труда, финансирани от Европейския социален фонд.

Изводи към глава втора

По мнение на автора, забележителното намаляване на разликата в доходите между богатите и бедните страни в Европа за периода 1986-2017 г. (Eurostat, 2018) дава надежда, че регионалната интеграция може да се окаже ефективно средство за подобряване на положението на държавите със средно ниво на доходите. Сред многото фактори, допринесли за намаляването на неравенството в доходите в периода 1986-2017 г., са създаването на Единния пазар, чуждестранните инвестиции и интензивните финансови програми на ЕС. Тъй като държавите, получаващи кохезионно финансиране, имат различни темпове на икономически растеж, може да се заключи, че националната политика е четвърти важен фактор за конвергенция на доходите и че принципът на условност мултиплицира приноса на

финансовата помощ на ЕС. Ако правителството на държава-получател на финансови средства от ЕС има бюджетен дефицит, който е по-висок от европейските стандарти, Съюзът спира финансовата помощ, докато правителството коригира дефицита. Авторът счита, че е препоръчително да се използват първите три фактора – Единният пазар, чуждестранните инвестиции и финансовата помощ от ЕС, за да се стимулират държавите-получателки на финансови средства да осъществяват подходящи икономически политики и да създадат политически структури, които ще позволят възможно най-доброто използване на средствата.

В глава втора се защитава твърдението, че КП на ЕС е ключов източник на финансови ресурси за намаляване на разликите в развитието между страните от ЦИЕ и по-богатите икономики от Северна и Западна Европа. Сравнението между програмните периоди 2007-2013 г. и 2014-2020 г. показва, че НСЧ-11 подобряват усвояването, управлението и ефективността на използване на европейските средства. Принос за по-добрите резултати имат реформите в системата за осъществяване на Кохезионната политика на национално и общностно ниво.

Емпиричният анализ в глава втора показва, че усвоените европейски средства не въздействат върху икономиките на страните от ЦИЕ в краткосрочен план. Причината е, че средствата от европейските фондове имат характера на публични инвестиции, които трябва да бъдат допълнени от национално публично и частно съфинансиране и имат нужда от време, за да покажат своето положително въздействие върху икономиките на НСЧ-11.

Позицията на автора е, че КП е важно, но недостатъчно условие за постигане на икономическо и социално сближаване между НСЧ-11 и богатите икономики в ЕС. Очертаващото се намаляване на средствата за икономическо и социално сближаване за следващия програмен период 2021-2027 г., поради очакваното излизане на Великобритания от ЕС, превръща тяхното максимално ефективно използване от НСЧ-11 във важно условие за успешно скъсяване на дистанцията спрямо развитите икономики.

ГЛАВА ТРЕТА

ЕФЕКТИ НА ФОНДОВЕТЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ВЪРХУ ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ

В глава трета на дисертационния труд са анализирани краткосрочните ефекти на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България. Направена е емпирична оценка на въздействието на усвояемостта на еврофондовете върху естествената норма на безработица и нормата на трайна безработица в България. Изследвано е въздействието на усвоените евросредства върху потенциалния брутен вътрешен продукт (БВП) на България. Проучени са ефектите на фондовете на ЕС върху жизнения стандарт на населението в областите на България.

Емпиричният анализ на краткосрочните ефекти на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България е извършен чрез регресионен анализ на времеви редове по метода на най-малките квадрати (МНМК). Оценени са уравненията

$$(3.1) \text{ GDPGR}_t = a_0 + a_1 * \text{GDPGR}_{t(-1)} + a_2 * \text{EUFAR}_t + a_3 * \text{ESI}_t + a_4 * \text{EUAVGDPGR}_t + a_5 * \text{EUFGDP}_t + u_t$$

$$(3.2) \text{ EMPLR}_t = b_0 + b_1 * \text{EMPLR}_{t(-1)} + b_2 * \text{EUFAR}_t + b_3 * \text{ESI}_t + a_4 * \text{EUAVGDPGR}_t + a_5 * \text{EUFGDP}_t + u_t$$

$$(3.3) \text{ UNEMPLR}_t = c_0 + c_1 * \text{UNEMPLR}_{t(-1)} + c_2 * \text{EUFAR}_t + c_3 * \text{ESI}_t + c_4 * \text{EUAVGDPGR}_t + c_5 * \text{EUFGDP}_t + u_t$$

където: GDPGR_t – темп на растеж на реалния БВП на България в тримесечие t спрямо предходното тримесечие $t-1$; EMPLR_t – норма на заетост в България в тримесечие t ; UNEMPLR_t норма на безработица в България в тримесечие t ; EUFAR_t – процент на усвояване на средствата по ЕФПП, КФ и ЕСФ в България в тримесечие t ; ESI_t – индикатор за нагласите на стопанските агенти (Economic Sentiment Indicator) в България в тримесечие t ; EUAVGDPGR_t – среден темп на растеж на реалния БВП в ЕС през тримесечие t ; EUFGDP_t – съотношение на усвоените евросредства към реалния БВП на България в тримесечие t ; a_0, b_0, c_0 – свободни членове; $a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, c_1, c_2, c_3, c_4, c_5$ – регресионни коефициенти; u_t – смущения.

В Уравнения (3.1), (3.2) и (3.3) са включени набор от контролни променливи, за да се отчетат различни ефекти, свързани с международната икономическа среда и стопанската конюнктура в

България (вж. Таблица 2.30 в дисертационния труд). Променливата, която представлява интерес в настоящото изследване, е процентът на усвояемост на евросредствата.

Данните, използвани за изчисленията на показателите в настоящото изследване, са взети от Единния информационен портал на европейските структурни и инвестиционни фондове, поддържан от Министерския съвет на Република България и от Евростат. В изследването са използвани месечни и тримесечни данни за периода 2010-2015 г., като месечните данни (за процента на усвояемост на еврофондовете EUFAR и за индикатора на нагласите на стопанските агенти ESI) са осреднени и трансформирани в тримесечни. Периодът на изследване (2010-2015 г.) се различава от програмния период (2007-2013 г.), тъй като реалното изплащане на средства пред програмния период 2007-2013 г. започва през 2008 г. и завършва през 2015 г., но месечни данни за усвояването на Евросредствата от България са налични от началото на 2010 г.

Дескриптивната статистика на променливите от Уравнения (3.1), (3.2) и (3.3) е показана в Таблица 3.1, а направените тестове за стационарност - в Таблица 3.2 в дисертацията.

Резултатите от оценката на Уравнение (3.1) по МНМК са показани в Таблица 3.3.

Таблица 3.3. Оценки на параметрите на Уравнение (3.1) за периода 2010-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	3.21	9.34	0.34	0.74
GDPGR(-1)	0.33	0.22	1.47	0.16
EUFAR	4.60	4.60	1.00	0.33
ESI	-0.03	0.10	-0.31	0.76
EUAVGDPGR	0.60	0.31	1.92	0.07
EUFGRP	-6.75	6.85	-0.99	0.34

Източник: Изготвена от автора

Направени са тест за серийна корелация на остатъците (вж. Таблица 3.4 в дисертационния труд), тест за хетероскедастичност на остатъците (вж. Таблица 3.5 в дисертационния труд), тест за нормално разпределение на остатъците (вж. Фигура 3.1 в дисертационния труд), тест на Рамзи (вж. Таблица 3.6 в дисертационния труд) на Уравнение (3.1).

Резултатите от оценката на Уравнение (3.2) по МНМК са показани в Таблица 3.7.

Таблица 3.7. Оценки на параметрите на Уравнение (3.2) за периода 2010-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	-3.31	5.77	-0.57	0.57
EMPLR(-1)	1.06	0.10	10.90	0.00
EUFAR	-0.77	1.28	-0.60	0.56
ESI	-0.00	0.03	-0.16	0.88
EUAVGDPGR	-0.06	0.06	-0.97	0.34
EUFGDP	1.11	1.91	0.58	0.57

Източник: Изготвена от автора

Направени са тест за серийна корелация на остатъците (вж. Таблица 3.8 в дисертационния труд), тест за хетероскедастичност на остатъците (вж. Таблица 3.9 в дисертационния труд), тест за нормално разпределение на остатъците (вж. Фигура 3.2 в дисертационния труд), тест на Рамзи (вж. Таблица 3.10 в дисертационния труд) на Уравнение (3.2).

Резултатите от оценката на Уравнение (3.3) по МНМК са показани в Таблица 3.11.

Таблица 3.11. Оценки на параметрите на Уравнение (3.3) за периода 2010-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	10.10	2.83	3.56	0.00
UNEMPLR(-1)	0.86	0.08	10.25	0.0000
EUFAR	-1.07	1.36	-0.78	0.44
ESI	-0.09	0.03	-3.19	0.01
EUAVGDPGR	-0.08	0.07	-1.24	0.23
EUFGDP	1.60	2.04	0.78	0.44

Източник: Изготвена от автора

Направени са тест за серийна корелация на остатъците (вж. Таблица 3.12 в дисертационния труд), тест за хетероскедастичност на остатъците (вж. Таблица 3.13 в дисертационния труд), тест за нормално разпределение на остатъците (вж. Фигура 3.3 в дисертационния труд), тест на Рамзи (вж. Таблица 3.14 в дисертационния труд) на Уравнение (3.3).

Според получените резултати от емпиричното изследване на краткосрочните ефекти на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България може да се заключи, че в краткосрочен период усвояемостта на еврофондовете не въздейства върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България. Това означава, че еврофондовете не могат да се използват като средство за бързо възстановяване на българската икономика в кризисни условия.

Глава трета продължава с анализ на въздействието на усвояемостта на еврофондовете върху естествената норма на безработица и нормата на трайна безработица в България. Използваната методология е регресия на данни във вид на времеви редове по МНМК. Въздействието на процента на усвояемост на еврофондовете върху нормата на трайна безработица (естествената норма на безработица) е оценено чрез уравнението

$$(3.8) \text{LTUR}_t = d_0 + d_1 * \text{EUFAR}_t + d_2 * \text{GDPGR}_t + u_t$$

където: **LTUR_t** - норма на трайна безработица в България в тримесечие **t**; **EUFAR_t** – процент на усвояване на средствата по ЕФРР, КФ и ЕСФ в България в тримесечие **t**; **GDPGR_t** – темп на растеж на реалния БВП на България в тримесечие **t** спрямо предходното тримесечие **t-1**; **d₀** - свободен член; **d₁**, **d₂** – регресионни коефициент; **u_t** - смущения.

Използвани са тримесечни данни на Националния статистически институт (НСИ) за нормата на трайна безработица **LTUR** във възрастовата група 15-64 години, тримесечни данни на НСИ за растежа на реалния БВП **GDPGR** и месечни данни от Единния информационен портал на европейските структурни и инвестиционни фондове, поддържан от Министерския съвет на Република България за процента на усвояване на еврофондовете **EUFAR** за периода 2010-2015 г. Месечните данни за процента на усвояемост на еврофондовете са осреднени по тримесечия и са трансформирани в тримесечни.

Дескриптивната статистика на Уравнение (3.8) е показана в Таблица 3.15 на дисертационния труд, а направените тестове за стационарност в Таблица 3.16 в дисертацията.

Резултатите от оценката на Уравнение (3.8) по МНМК са показани в Таблица 3.17.

Таблица 3.17. Оценки на параметрите на Уравнение (3.8) за периода 2010-2015 г.

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	6.45	0.27	23.66	0.00
EUFAR	0.18	0.06	3.08	0.00
GDPGR	-0.35	0.07	-5.03	0.00

Източник: Изготвена от автора

Направени са тест за серийна корелация на остатъците (вж. Таблица 3.18 в дисертационния труд), тест за хетероскедастичност на остатъците (вж. Таблица 3.19 в дисертационния труд), тест за нормално разпределение на остатъците (вж. Фигура 3.8 в дисертационния труд), тест на Рамзи (вж. Таблица 3.20 в дисертационния труд) на Уравнение (3.8).

От резултатите в Таблица 3.17 могат да се направят следните изводи:

- Съществува статистически значима положителна връзка между процента на усвояемост на еврофондовете и нормата на трайна безработица (естествената норма на безработица), която противоречи на икономическата логика и би могла да бъде обяснена с неефективност на мероприятията, финансирани от ЕС за повишаване на квалификацията на работната сила в България. Подобна връзка следва да бъде сигнал за тревога за политическите и икономическите стратегии на национално и европейско равнище, тъй като свидетелства за неблагоприятно въздействие на усвоените евросредства върху нормата на трайна безработица и естествената норма на безработица в България;
- Налице е статистически значима отрицателна зависимост между темпа на растеж на реалния БВП и нормата на трайна безработица (естествената норма на безработица), която съответства на теоретичните очаквания и може да се счита за потвърждение на хипотезата за съществуването на хистерезис.

В глава трета е направена и емпирична оценка на въздействието на усвоените евросредства върху потенциалния БВП на България. За оценяване на въздействието на усвоените евросредства върху потенциалния БВП на България е използвана Формула (3.9). Потенциалният съвкупен продукт на България е оценен чрез подход,

който се базира на двуфакторна производствена функция на Коб-Дъглас:

$$(3.9) \text{YROT} = A * K^{\alpha} * L^{\beta} \text{POT}^{\beta}$$

където: **YROT** – потенциален съвкупен продукт; **A** – обща факторна производителност; **K** – капиталови запаси; α – еластичност на съвкупния продукт спрямо капитала; **LPOT** – потенциална (оптимална) заетост на трудовите ресурси; β – еластичност на съвкупния продукт спрямо труда.

Коефициентите за еластичност са оценени чрез равновесен подход, базиран на подходящата структура на БВП (вж. Формули 3.10 и 3.11 в дисертационния труд).

За оценка на въздействието на усвоените евросредства върху капиталовите запаси в българската икономика е използван методът на постоянното съотношение „капиталови запаси/БВП“. В дисертационния труд е използваната стойност на съотношението “капитал–съвкупен продукт“ – 2.2. Изчислено е като средноаритметична стойност на частното между брутото капиталообразуване и изменението на реалния БВП за периода 1998-2008 г. (вж. Формули 3.12 и 3.13 в дисертационния труд).

При оценката на капиталовите запаси и на въздействието на усвоените еврофондове върху тях са използвани годишни данни на Евростат (за БВП на България по цени от 2010 г. и за дефлатора) и на KPMG (за размера на усвоените еврофондове в България) за периода 2010-2015 г.

Ефектът на усвоените еврофондове върху капиталовите запаси в българската икономика е показан в Таблица 3.21 в дисертационния труд. За периода 2010-2015 г. абсорбираните евросредства са увеличили капиталовите запаси в България с близо 5.8 млрд. евро по цени от 2010 г. Може да се заключи, че фондовете на Европейския съюз представляват важен източник за финансиране на инвестициите и за разширяване на производствения капацитет на българската икономика.

Потенциалната (оптимална) заетост на трудовите ресурси е определена по формулата

$$(3.14) \text{LPOT} = \text{LF} * (1 - \text{LTUR} - \text{ННР} + \text{ННР})$$

където: **LPOT** – потенциална (оптимална) заетост на трудовите ресурси; **LF** – работна сила; **LTUR** – норма на трайна безработица; **ННР** – норма на напусналите работа, **НПР** – норма на приетите на работа.

Потенциалната заетост и ефектът на усвоените евросредства върху нея са показани в Таблица 3.22 в дисертационния труд. Отчетено е, че промяна на процента на усвояемост на еврофондовете с 1% води до 0.18% промяна на нормата на трайна безработица в същата посока. Нарастването на усвоените еврофондове при равни други условия предизвиква намаляване на потенциалната заетост, като възможна причина за това е нарастването на структурната безработица поради финансирането на нововъведения с европейски средства.

Общата факторна производителност е изчислена по формулата:

$$(3.15) A_t = Y_t / (K_t^{0.35} * L_t^{0.65})$$

където A_t – обща факторна производителност в година t , Y_t – БВП в година t по цени от 2010 г. в млн. евро, K_t – капиталови запаси в година t по цени от 2010 г. в млн. евро, L_t – брой заети лица в година t (хиляди души).

Стойностите на общата факторна производителност при наличието и при отсъствието на еврофондове са показани в Таблица 3.23 в дисертационния труд. Отчетено е, че капиталовите запаси и заетостта са различни при наличието и при липсата на еврофондове. Общата факторна производителност е по-висока при наличието на еврофондове, отколкото при тяхното отсъствие. Възможни обяснения за положителния ефект на усвоените евросредства върху общата факторна производителност са повишаване на технологичното равнище и подобряване на качеството на инфраструктурата в българската икономика в резултат на реализиране на финансирани от ЕС проекти.

Стойностите на потенциалния БВП на България при наличието и при отсъствието на еврофондове са показани в Таблица 3.24.

Таблица 3.24. Потенциален БВП при наличието и при отсъствието на еврофондове, млн. евро по цени от 2010

Година	Потенциален БВП при наличието на еврофондове	Потенциален БВП при отсъствието на еврофондове	Разлика
2010	39 603	39 584	19
2011	40 638	40 608	30
2012	40 756	40 703	53
2013	41 287	41 209	78
2014	41 613	41 534	79
2015	42 773	42 721	52
Общо			311

Източник: Изготвена от автора

През всяка година от анализирания период 2010-2015 г. потенциалният БВП при наличието на усвоени евросредства е по-висок от потенциалния БВП при отсъствието на евросредства. Общо за периода 2010-2015 г. усвоените фондове на ЕС водят до нарастване на потенциалния БВП на България с 311 млн. евро по цени от 2010 г.

Може да се заключи, че докато в краткосрочен период усвояемостта на фондовете на ЕС не въздейства върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България, то в дългосрочен период тя има положително въздействие върху потенциалния БВП и общата факторна производителност, но отрицателно въздействие върху потенциалната заетост и нормата на трайна безработица. Потенциалният БВП и общата факторна производителност нарастват поради повишаване на технологичното равнище и подобряване на инфраструктурата, но нормата на трайна безработица нараства. Препоръчително е провеждането на по-ефективни политики за повишаване на заетостта в България.

Глава трета продължава с емпиричен анализ на въздействието на фондовете на Европейския съюз върху жизнения стандарт в областите на България. Използваната методология е регресионен анализ на панелни данни по метода на най-малките квадрати (МНК). Оценено е уравнението:

$$(3.16) \text{PCGDP}_{ij} = b_0 + b_1 \cdot \text{PCFAC}_{ij}(-1) + b_2 \cdot \text{PCFDI}_{ij}(-1) + b_3 \cdot \text{PCEUF}_{ij} + b_4 \cdot \text{PCFAC}_{ij} + v_{ij}$$

където: $PCGDP_{ij}$ – брутен вътрешен продукт на глава от населението в лева в област i в година j ; $PCFAC_{ij}$ – разходи за придобиване на дълготрайни материални активи на глава от населението в лева в област i в година j ; $PCFDI_{ij}$ – преките чуждестранни инвестиции на човек от населението в лева в област i в година j ; $PCEUF_{ij}$ – усвоени евросредства на глава от населението в лева в област i в година j ; b_0 – свободен член, b_1, b_2, b_3 – регресионни коефициенти, v_{ij} – смущения.

При анализа са използвани годишни данни на Националния статистически институт на България (НСИ) за БВП на глава от населението, разходите за придобиване на дълготрайни материални активи на глава от населението, чуждестранните инвестиции на човек от населението и усвоените евросредства на глава от населението в лева в областите на България.

Дескриптивната статистика на променливите от Уравнение (3.16) е показана в Таблица 3.25 в дисертационния труд, а тестовете за стационарност в Таблица 3.26 в дисертационния труд.

Резултатите от оценката на Уравнение (3.16) по МНМК са показани в Таблица 3.27.

Таблица 3.27. Оценки на параметрите на Уравнение (3.27)

Параметър	Оценка	Стандартна грешка	t-отношение	Вероятност
Свободен член	948.10	871.00	1.09	0.28
PCFAC(-1)	0.58	0.26	2.23	0.03
PCFDI(-1)	76.22	35.06	2.17	0.03
PCEUF	5.59	1.52	3.67	0.00
PCFAC	1.20	0.31	3.88	0.00

Източник: Изготвена от автора

Емпиричният анализ на факторите, въздействащи върху жизнения стандарт на областно равнище в нашата страна показва, че частните и публичните инвестиции имат положителен ефект върху жизненото равнище на населението, като приносят на частните инвестиции в тази насока е около 14 пъти по-голям от този на евросредствата.

Изводи към глава трета

Емпиричното изследване в глава трета сочи, че усвоените европейски средства имат дългосрочен, но не и краткосрочен ефект върху растежа, заетостта и безработицата в България. Едно възможно

обяснение на тези резултати е, че европейските фондове имат характера на публични инвестиции, допълващи националните инвестиции, и е нужен известен период от време, за да се прояви тяхното въздействие. Това въздействие се проявява в дълъг срок чрез нарастване на капиталовите запаси, общата факторна производителност, потенциалния БВП и нормата на дългосрочна безработица. Установените положителни връзки между нормата на усвояемост на евросредствата, от една страна, и капиталовите запаси, общата факторна производителност и потенциалния БВП съответстват на теоретичните очаквания. Изненадваща от гледна точка на икономическата логика е положителната емпирична връзка между усвоените еврофондове и нормата на дългосрочна безработица. Усвоените еврофондове не оказват очакваното позитивно въздействие върху потенциалната заетост и нормата на трайна безработица, което би могло да е резултат от неефективност на мероприятията, финансирани от ЕС за повишаване на знанията и уменията на работната сила в България.

Емпиричният анализ на факторите, въздействащи върху жизнения стандарт на областно равнище в нашата страна, показва, че частните и публичните инвестиции имат положителен ефект върху жизненото равнище на населението, като приносят на частните инвестиции в тази насока е около 14 пъти по-голям от този на евросредствата.

Позицията на автора е, че КП на ЕС е важно, но недостатъчно условие за намаляване на икономическите различия между регионите. Много по-голям принос за преодоляване на регионалните диспропорции от общностните, национални и регионални политики имат пазарните фактори на микроикономическо равнище, обуславящи икономическата активност на частния сектор. КП на ЕС не може сама по себе си да доведе до премахване на регионалните дисбаланси, но може да се превърне в катализатор на този процес чрез стимулиране на предприемаческата активност на частния сектор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В глава първа на дисертационния труд, авторът прави важен извод относно ефективността на КП - че тя постига целите си на национално, но не и на регионално равнище. Основание за това заключение е фактът, че неравенството в доходите между държавите намалява, но се увеличават подходните различия вътре в тях. Кохезионната политика на Европейския съюз е насочена към смекчаването на тези неравенства, към постигането на балансирано развитие и на икономическо и социално сближаване в рамките на Съюза.

В хода на своето историческо развитие Кохезионната политика търпи постепенни (еволуционни) и радикални (революционни) промени. В хода на времето КП се развива от проста система за преразпределение на средства към механизъм за постигане на действително икономическо и социално сближаване. Тази политика се основава на общи за Съюза цели и приоритети и се реализира чрез иновативна система, която включва наднационални, национални и регионални равнища на управление. Тя насочва ресурсите на Съюза за постигане на неговите цели и спомага за подобряване на управленските практики и култура на европейския континент.

КП е базирана на подхода на допълняемост, т.е. тя допълва, но не замества еквивалентните публични разходи на държавите-членки. За разлика от програмния период 2007-2013 г., в сегашния програмен период (2014-2020 г.) КП е съобразена със Стратегията „Европа 2020” и Европейския семестър. На КП се отделя повече внимание в текущия период поради нейната специфична бюджетна тежест (около 32.5% от Бюджета на ЕС за единна политика), тематичен обхват, пространствена ориентация, залягането ѝ в Партньорските споразумения и Оперативните програми и в изискванията за отчетност на ЕС. КП не е самостоятелна, а върви с инструменти, които са базирани върху секторната политика, осъществявана чрез базирания по място подход.

По мнение на автора, ефективността и ефикасността на КП могат да се повишат чрез следните промени:

- Конкретизиране на регулациите с по-ясно дефиниране на ролята и спецификите на държавите-членки и на местните и регионални власти (МРВ);

- Преориентиране на решенията как да се използват ресурсите от задоволяване на търсенето към задоволяване на нуждите;
- Създаване на партньорства между публичния и частния сектор с цел привличане на частни фондове и инвестиции;
- Засилване на териториално базирания подход в прилагането на КП.

Емпиричният анализ в глава втора потвърждава теоретичните схващания, че очакванията на стопанските агенти и международната икономическа среда са важни фактори за икономическия растеж, заетостта и безработицата в малките отворени икономики на НСЧ-10. Нормата на усвояемост на евросредствата не въздейства върху растежа и заетостта в краткосрочен период, но оказва статистически значимо влияние върху процента на безработица, което би могло да се обясни с мерките на трудовия пазар, финансиране от ЕСФ.

Може да се заключи, че ефективността и ефикасността на КП зависят от разглеждания времеви период. Влиянието на фондовете на ЕС върху икономиките на НСЧ от ЦИЕ се проявява бавно и затова тези фондове не могат да се използват като антикризисно средство. По-добрият мениджмънт на европейските средства спомага за икономическото и социално сближаване, но не го гарантира. Процесът на кохезия се определя и от други фактори като начина на използване на еврофондовете, затова е необходимо страните-бенефициенти по КП, каквито са НСЧ, ясно да определят разходните си приоритети.

Липсата на въздействие на абсорбираните еврофондове върху краткосрочния икономически растеж и заетостта в новите страни-членки предполага, че последните трябва не само да повишат усвояемостта на евросредствата, но и да обмислят нови, по-ефективни и ефикасни начини за тяхното използване. Рисковано е за постигане на икономически растеж да се разчита единствено на финансиране на инвестициите с европейски средства. Нужно е значително национално публично и частно съфинансиране на инвестиционните проекти, придружено от структурни реформи за повишаване на устойчивостта на икономиката в дългосрочен период.

Емпиричните резултати в глава втора показват, че в условията на членството в ЕС, намаляването на бедността в новите страни-членки би могло да се постигне по два начина:

- Подобряване на усвояемостта на фондовете на ЕС (нарастването ѝ с 1% намалява при равни други условия дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 с 0.1%);

- Повишаване на заетостта – нейното нарастване с 1% понижава при равни други условия дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 с 0.11%. Тук полезни могат да се окажат мерките и интервенциите на пазара на труда, финансирани от Европейския социален фонд.

Емпиричните резултати в глава трета подкрепят теоретичните очаквания, че в малка по размер и силно отворена икономика, като тази на България, външната икономическа среда оказва въздействие върху краткосрочния темп на икономически растеж. Процентът на заетостта в нашата страна се влияе единствено от стойността си през предходния период, което предполага, че стопанските агенти на трудовия пазар не отчитат очакванията за бъдещето и не формират рационални, а само адаптивни очаквания, водещи до инертност.

Върху процента на безработица в България влияят стойността на показателя през предходния период и очакванията на стопанските агенти за бъдещето. Отсъствието на ефекти на международната стопанска конюнктура върху заетостта и безработицата в България са сигнал за тревога, тъй като са индикатор за трудно приспособяване на агентите на пазара на труда към промените във външните икономически условия. Липсата на въздействие на усвоените евросредства върху растежа, заетостта и безработицата предполага, че фондовете на ЕС могат да се използват като дългосрочен, но не и като антикризисен инструмент на макроикономическото управление, тъй като не могат да произведат желаните резултати в кратък срок.

Наличието на статистически значимо положително въздействие на процента на усвояемост на еврофондовете върху нормата на дългосрочна безработица и върху естествената норма на безработица е в разрез с икономическата логика и би могло да бъде обяснено с неефективност на мероприятията, финансирани от ЕС за повишаване на знанията и уменията на работната сила в България.

Негативната връзка между темпа на реалния икономически растеж и процента на трайна безработица кореспондира с икономическата теория и косвено потвърждава хипотезата за наличието на хистерезис.

В кратък срок абсорбираните европейски фондове не въздействат върху растежа, заетостта и безработицата в нашата страна, но в дългосрочен период те имат положителен ефект върху потенциалния БВП и общата факторна производителност и отрицателен ефект върху потенциалната заетост и нормата на трайна безработица. Подобряването на инфраструктурата и повишаването на технологичното равнище увеличават потенциалното производство и общата факторна производителност. Усвоените еврофондове не оказват очакваното позитивно въздействие върху потенциалната заетост и нормата на трайна безработица, което предполага необходимост от по-ефективни политики за повишаване на заетостта в бъдеще.

Авторът смята, че значението на усвоените евросредства за България е голямо поради следните причини:

- Фондовете на ЕС представляват важен източник за финансиране на инвестициите в България, който директно увеличава капиталовите запаси в българската икономика;
- Еврофондовете способстват за създаването на иновации и повишават технологичното равнище на икономиката;
- Европейският социален фонд финансира проекти, които подобряват количеството и качеството на човешкия капитал;
- Еврофондовете финансират изграждането на важни обекти от обществената инфраструктура, които привличат чуждестранни инвестиции и стимулират икономическия растеж.

Важен извод на автора е, че увеличаването на капиталовите запаси, формирането на човешкия капитал и изграждането на инфраструктура повишават производствения потенциал, производителността и конкурентоспособността на българската икономика, което в дългосрочен период би следвало да повиши стандарта на живот в България и да спомогне за намаляване на разликите в развитието спрямо напредналите страни от Западна Европа.

В глава втора и глава трета на дисертационния труд са идентифицирани основните фактори, въздействащи върху дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 и върху БВП на глава от населението в областите на България. Идентифицирането на тези фактори спомага за открояване на възможностите, които властите в НСЧ-10 и България имат за намаляване на бедността и за повишаване на жизнения стандарт.

Емпиричният анализ в глава трета сочи, че жизнения стандарт в българските области, измерен чрез БВП на глава от населението, може да бъде повишен по следните начини:

- Повишаване на преките чуждестранни инвестиции на човек от населението. Този фактор има най-силно въздействие върху жизнения стандарт в българските области, като това въздействие се проявява със закъснение от 1 година и всеки един лев чуждестранни инвестиции на глава от населението води до повишаване на БВП на човек от населението със 76.22 лв.;
- Нарастването на усвоените евросредства на глава от населението е втори начин за повишаване на жизнения стандарт в българските области. Всеки лев усвоени евросредства на глава от населението увеличава при равни други условия БВП на глава от населението с 5.59 лв.;
- Трета възможност за повишаване на жизнения стандарт в областите на България е увеличаването на разходите за придобиване на ДМА на глава от населението. Тази възможност е свързана с месното предприемачество и инициативност и е извън обсега на макроикономическите стратегии. Друг фактор на местно равнище, който може да спомогне за повишаване на жизнения стандарт на глава от населението, е засилване на степента на фискална децентрализация в България.

Анализът в глава втора и трета показва, че за намаляване на бедността в НСЧ-10 и за повишаване на жизнения стандарт в областите на България е необходима комбинация от мерки и въздействия на различни управленски равнища – европейско (общностно), национално (макроикономическо) и регионално (местно). Наред с тези мерки, авторът счита, че за намаляване на бедността и повишаване на жизнения стандарт могат да спомогнат и чисто пазарни фактори на микроравнище, каквито са местната инициативност и предприемачество.

IV. СПРАВКА С ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Прегледани и систематизирани са теоретичните и емпиричните проучвания на ефектите на Кохезионната политика (КП) върху икономическите различия в Европейския съюз (ЕС). Между отделните автори няма консенсус по въпроса за ефективността на КП на ЕС. Срещат се различни становища – от положителни оценки за високата ефективност на тази политика в намаляването на регионалните различия, до критики за неразумно разходване на огромни средства с нулев резултат. Налице са и междинни мнения, според които КП има умерени положителни ефекти, които могат да бъдат засилени с подходящи реформи.

2. Направен е регресионен анализ по метода на най-малките квадрати (МНМК) на въздействието на фондовете на ЕС върху краткосрочния икономически растеж, нормата на заетост, нормата на безработица и дела на населението в риск от бедност и социално изключване в НСЧ-10 (България, Румъния, Литва, Латвия, Естония, Чехия, Полша, Словакия, Словения и Унгария). Използвани са годишни данни за периода 2008-2015 г. Резултатите показват, че процентът на усвояемост на евросредствата не въздейства върху краткосрочния икономически растеж и заетостта на макроикономическо равнище. Възможно обяснение за това е, че усвоените евросредства имат характера на инвестиции, които генерират ефекти в дългосрочен, но не и в краткосрочен период. Усвоените еврофондове намаляват нормата на безработица и дела на населението в риск от бедност и социално изключване, най-вероятно поради интервенциите на пазара на труда, финансирани чрез Европейския социален фонд (ЕСФ).

3. Чрез регресия по МНМК са изследвани краткосрочните ефекти на фондовете на ЕС върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България. Използвани са тримесечни данни за периода 2010-2015 г. Резултатите от изследването сочат, че в краткосрочен период усвояемостта на еврофондовете не въздейства върху икономическия растеж, заетостта и безработицата в България. Това означава, че еврофондовете не могат да се използват като средство за бързо възстановяване на българската икономика в кризисни условия.

4. Емпирично са оценени дългосрочните ефекти на усвояемостта на еврофондовете върху икономиката на България (потенциалния БВП, нормата на трайна безработица и общата факторна производителност) чрез производствена функция на Коб-Дъглас. Използвани са годишни данни за периода 2010-2015 г. Резултатите от анализа показват, че в дългосрочен период усвоените евросредства имат благоприятно въздействие върху потенциалния БВП и общата факторна производителност. Положителните ефекти съответстват на икономическата логика и са резултат от повишаване на технологичното равнище и подобряване на инфраструктурата на българската икономика. Усвоените еврофондове не оказват очакваното позитивно въздействие върху потенциалната заетост и нормата на трайна безработица, което би могло да е резултат от неефективност на мероприятията, финансирани от ЕС за повишаване на знанията и уменията на работната сила в България.

5. Чрез регресия на годишни панелни данни по МНМК за периода 2014-2015 г. е анализирано въздействието на фондовете на ЕС върху жизнения стандарт в областите на България (ниво NUTS 3). Резултатите показват, че частните и публичните инвестиции имат положителен ефект върху жизненото равнище на населението, като приносът на частните инвестиции в тази насока е около 14 пъти по-голям от този на евросредствата. Можем да направим извода, че КП на ЕС не може сама по себе си да доведе до премахване на регионалните дисбаланси, но може да се превърне в катализатор на този процес, чрез стимулиране на предприемаческата активност на частния сектор.

V. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии в научни списания

1. Тодоров И., Дурова К. (2016), **Икономическият растеж на България и неговите детерминанти**. Списание „Икономически изследвания“, бр. 4/2016, стр. 3-35.

2. Дурова К., (2017), **Кохезионната политика на Европейския съюз: еволюция, предизвикателства и перспективи**. Списание „Народностопански архив“, бр. 2/2017, с. 55-70.

3. Дурова К., (2018), **Въздействие на фондовете на Европейския съюз върху икономиките на страните от Централна и Източна Европа.** Списание „Икономическа мисъл“, бр. 1/2018, с. 95-112.

4. Дурова К., (2018), **Въздействие на фондовете на европейския съюз върху краткосрочния икономически растеж на страните от Централна и Източна Европа в периода 2008-2015 г.** Списание „Икономически и социални алтернативи“, бр. 1/2018, с. 90-102.

5. Durova, K. (2018), **Long-term Impact of the European Funds on Bulgaria`s Economy.** Списание Economic Alternatives Journal, бр. 3/2018, с. 325-333.

6. Дурова, К. (2018), **Кохезионната политика на Европейския съюз и регионалните диспропорции в България.** Списание „Народностопански архив“, бр.3/2018, с. 64-72.

7. Дурова К. (2018), **Възможности за борба с бедността и за подобряване на жизнения стандарт в новите страни-членки на Европейския съюз.** Списание "Предприемачество", бр. 1/2018, с. 78-92.

8. Дурова К. (2018), **Въздействие на Кохезионната политика на Европейския съюз върху икономиката на България в периода 2007-2015 г.** Списание "Икономика и управление", бр. 1/2018, с. 22-35.

Публикации от участия в научни конференции

9. Дурова К., (2017), **Силите на агломерация и на дисперсия като фактори за икономическите различия в Европейския съюз.** Сборник с доклади от XXVI Международна Научна Конференция за Млади Учени, 22-23 юни 2017 г., ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

10. Дурова К., (2017), **Управление и усвояване на фондовете на Европейския съюз в страните от Централна и Източна Европа.** Сборник с доклади от ТРИНАДЕСЕТА МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ НА МЛАДИТЕ УЧЕНИ „ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ В ГЛОБАЛНИЯ СВЯТ“, 17 ноември 2017 г., УНСС.

11. Durova, K., **SHORT-TERM EFFECTS OF THE EUROPEAN FUNDS ON BULGARIA'S ECONOMY**, in 6th International Conference CHALLENGES TOWARD EUROPEAN INTEGRATION, "Aleksander Xhuvani" University, Elbasan, Albania.

Монография

12. Монография на английски език **"The Economy of Bulgaria: Structural Funds, Growth And Cyclical Recurrence"** в съавторство с д-р Иван Тодоров и докторант Александър Александров, публикувана от реномираното немско издателство "De Gruyter" през 2018 г.